

## Georgij Petrovič Fedotov

### ECCE HOMO

(O některých pronásledovaných „ismech“)

Každá epocha má svá oblíbená hesla, svá oblíbená slovíčka. Boj idejí a stylů, vedený těžce vyzbrojenou, pravidelnou armádou vědců, kritiků, filozofů a teologů je vyhrocován v několika okřídlených formulacích, jež jsou jedněmi užívány jako zbraň, druhými jako prapor. Lehká kavalerie publicistů tuto zbraň, která pro široké masy vytváří duchovní obsah doby, užívá takřka výjimečně. Osud slov je vrtkavý. Některá z nich jsou schopna navodit tklivě rozjímavou náladu stejně tak dobře, jako pochvalné nápisy na hrobkách starých, kdysi slavných, nyní však zapomenutých rodů. Symboly, které byly pro naše dědy znakem dokonalosti, odhazujeme, abychom vyjádřili opovržení. Zabíjíme slovem, které bylo kdysi ověřujícím vavřínem: tak, jako Loki zabíjí Baldra větvičkou jmelí. Je to tak dlouho, co se jako vysoká kvalita duše zmiňovala citlivost? V následujícím pokolení zase bylo patentem na kulturní ušlechtilost slovo „pozitivismus“. Je možné vymyslet něco více kompromitujícího, než jsou v naší době tato označení? „Idealismus“ a „realismus“ jeden po druhém, ve věčném střídání válečného štěstí, jsou na vahách kultury chvíli nahoře, chvíli dole.

Nehovořím o tom proto, že bych snad pocítoval duševní únavu, nebo že bych chtěl z této nestálosti hodnot vyvodit relativizující či ironická ponaučení. Jsem naopak přesvědčen, že lidské drama dějin, jež leží pod povrchem slovního, literárního boje, je plně hlubokého, ačkoli těžce postihnutelného smyslu. Studium osudu slov, jimiž se daná epocha vyjadřuje, poskytuje klíč k její hlubině, jež je samotným slovem nevyjádřitelná. Čtenářově pozornosti bych tedy rád předložil několik okřídlených slůvek naší doby, abychom za nimi zachytili ducha „doby“. Nikoli pouze proto, abychom tohoto ducha poznali, nýbrž i proto, abychom mu byli schopni čelit.

Proč vybírám záporně přijímaná a nikoli kladná hesla doby? To proto, že naše doba lépe nachází sebe samu v odmítání starých než v potvrzování nových hodnot. V boji proti starému se sjednocují bezmála všichni; při hledání nového nastává chaos. Bylo by ovšem možné nalézt několik slov, jimiž se nová generace pokouší stvrzovat svůj životní ideál: pořádek, jednota, ukázněnost, disciplína, budování, konstruktivnost... Avšak ani jedno z nich nezískalo posvátný význam praporu, za nějž lidé bojují a umírají. Umírají za revoluci, za národ, za Církev, za vůdce. Ale všechny tyto ideály spíše rozdělují a nesjednocují. Ony válečné či praktické ctnosti, jež by mohly sjednotit nepřátele, ještě nepřijaly posvěcující jména. Zato

v obecné nenávisti k době, která je na odchodu, všechny rozdíly mizí. Ateista komsomolec a pravoslavný fašista si navzájem podávají ruku.

Historie kultury se nevyčerpává bojem; v konfliktu protikladů je tkáno jakési nové, společné tkanivo života, které pokrývá protivníky. Nepřátelé v rámci jedné generace mají v kulturním smyslu více společného než otcové a děti, kteří žijí ve shodě. Křesťanští apologeti i bojovní materialisté 18. století tak stojí na společné půdě: na půdě racionalismu. Ve století romantismu spojuje buřičská, emocionální živelnost křesťanské básničky s ateisty Byronem a Shelleyem. Jakkoli s duchem doby zápolíme, stejně se mu podvolujeme. Dýcháme jeho vzduch. Hovoříme jeho jazykem, a to i tehdy, když tohoto ducha doby neznáme. Nicméně za jakousi dělicí čarou nastává změna. Existují slova, která jsou neoddělitelná od věcí a idejí, jež symbolizují. Zřící se jich znamená zradit posvátné. Věřící člověk nemůže přestat nazývat Boha Bohem. Absolutno, Substance, Hospodin, Podstata – všechny pseudonymy, za nimiž se snažilo ukrýt pronásledované náboženské vědomí, nakonec nebyly útočištěm, nýbrž osidly víry a pro mnohé se staly jejím hrobem.

V boji mezi starým a novým se nelze cele postavit na stranu „rodné Sodomy“. Jsou věci, které musí shořet v ohni katastrof. Jsou ale i penáti, které vynášíme z ohně zničené Tróje, abychom pro ně po dlouhých putováních a bojích našli nové chrámy na místech budoucího Říma. Sodoma či Trója? Jsme rozštěpeni mezi tímto dvojím vnímáním minulosti. Konečně, správná odpověď zní: i Trója i Sodoma. Ať hoří to sodomské, avšak ať věčně žije paládium posvátné Tróje.

Slova, to jsou idoly, obrazy lživých či skutečných bohů. Pozorně se zahleďme na tyto modly, abychom se mohli rozhodnout, zda jsou hodny naší ochrany, nebo zda bude lepší, když shoří v plamenech všeobecného požáru. Odpověď na tuto otázku závisí na tom jaké – zda domnělé či skutečné – svátosti ztělesňují.

## **Psychologismus**

Psychologismus se jako hanlivý přídomek zrodil spolu s novokantovstvím v 90. letech minulého století. 19. století psychologii zbožňovalo. Pokoušelo se – pravda, nepříliš úspěšně – vytvořit vědu pod stejným názvem. Skutečná psychologie doby byla nicméně vytvářena beletristy. Tito spisovatelé – Stendhal, Flaubert, Tolstoj – učinili v poznání člověka obrovský krok vpřed, krok za Pascala, za křesťanské askety a mystiky. Pronikání do duševního světa je přitahovalo natolik, že někdy zastíňovalo čistě umělecké momenty tvorby. Když bylo třeba pochválit spisovatele Dostojevského, neříkalo se „mimořádný umělec“, ale „mimořádný

psycholog!“ . Stejně jako věda, i psychologie ještě ani nevyrostla z dětských plen a už se snažila vytlačit filozofii. A právě zde narazila na první vážný odpor. Kantovství zamítlo její ambice a za psychologismus prohlásilo jakékoli pokusy psychologie-služky zaujmout místo filozofie-královny. Poté, co se probudila ze snové popletenosti relativismem, slavila filozofie své Vzkříšení. Prvním krokem jejího sebepotvrzení bylo uznání objektivního světa poznání. Důležitým nebyl proces poznání, tedy nikoli to, jak člověk přichází k objevení bytí a jeho zákonů, ale samotné toto bytí, třebaže neoddělitelně spjaté s poznávajícím subjektem. Psychologismus vnáší do království rozumu nestabilitu, náhodnost, chaos. Transcendentalismus, který je postaven proti psychologismu, oceňuje poznávající rozum, ale nikoli osobní, náhodný rozum, nýbrž rozum vůbec, neznámo zda je to dokonce rozum lidský. Svět pravdy nezávisí na tom, zda existuje lidské vědomí, které ho pojímá. Nad člověka, který nedávno, stejně jako Protágorás, chápal sebe sama jako míru všech věcí, byl postaven svět idejí, který vykrytalizoval ve vědě. Velice mohutný, ztuhlý svět, který přitlačil člověka svou tíhou, stejně jako ho dříve mačkala materie fyzické přírody. A tehdy i v Rusku, od počátku nového století, přišlo ve filozofických kruzích (a nejen kantovských) do módy hanět psychologismus.

Od těch dob už uteklo mnoho filozofické vody, či bylo vypsáno mnoho inkoustu. Kantovství bylo prohlášeno za „překonané“. Poznání se osvobodilo z okovů vědeckosti a vrhlo se na dobývání metafyzického světa. Jedinci byla přiznána jeho práva. Avšak opovržení psychologismem zůstalo. A přitom se zdá, z hlediska personalismu, že osobnost má přinejmenším takový význam, jaký náleží objektivnímu světu. Proces poznání – psychologický proces – může určovat vlastní osud. To, jak si člověk, epocha, lidstvo osvojuje pravdu, může být samo o sobě důležitější, než ona vzdálená pravda. Je možné jít i dále a hledat místa této pravdy, svět idejí v Božském vědomí, jemuž je to lidské podobné. Co v takovém případě zůstane z filozofického pohrdání psychologii? Nicméně toto pohrdání skoro vždy žije i tam, kde se Církvi poštěstilo zvítězit na dřívějším pozitivismem. Křesťané se stejně tak jako filozofové obávají jakéhokoli podezření z psychologické hereze. A přitom, zdálo by se, není v jejich případě tato opovržlivost vůči ψυχή na místě.

Je samozřejmě možné jakýkoli „ismus“ chápat jako jisté zveličení, jako rakovinový nádor na tkáni pravdy. Materialismus, historismus, psychologismus v takovém případě budou, už svou slovní formou heretické. Je ale každý „ismus“ pejorativní? Nacionalismus, mesianismus, socialismus, které se utvrzují ve vlastních „ismech“, si to o sobě nemyslí. Samotné křesťanství je ve všech evropských jazycích vyjadřováno s pomocí tohoto řeckého

sufixu: christianismus. A tak, když bojujeme proti „ismu“, ne vždy bojujeme proti zneužívání, nýbrž často odmítáme samotnou ideu, jež je „ismem“ vyostřovaná.

Psychologismus, chápaný v úzkém smyslu, byl definitivně odsouzen jako uzurpace nepřislušejícího místa, jíž se dopustila vědecká psychologie. Ale cožpak nyní mluvíme o vědecké psychologii a její hypertrofii? Nikoli psychologie, nýbrž ψυχή, samotná duše člověka, jen co byla uznána ve své existenci, se stává terčem polemiky. Zaměřme se nyní na dvě sféry boje s psychologismem: na umění a náboženství.

S mimořádnou přímočarostí, dokonce hrubostí byl boj s psychologismem veden v literatuře sovětského Ruska. Psychologie v románech byla považována za svého druhu zločin. Zájem o vnitřní svět člověka byl prohlášen za buržoazní. Romány, kterým se podařilo probít skrze cenzurní zátarasy, je možné spočítat na prstech. Politicky by bylo vysvětlitelné, kdyby byla psychologie obětována sociálně-revoluční tendenci. V sovětském Rusku však rozkvétal i dobrodružný román. Význam fabule v jeho čistě vnějším, kinematografickém kouzlu, byl surovým bolševismem přijímán v duchu oprávněné kratochvíle bojovníka. Jedině zájem o svět duše byl shledáván rozkladným. Tuto tendenci nelze samotnou politikou objasnit. Vstříc politice šla nová literatura s vlastními tendencemi. Konečně, samo politické násilí je nástrojem oné ideje, oné vůdčí myšlenky nové kultury, jež se ve svém projevu neomezuje pouze na bolševismus, nýbrž představuje poslední výkřik doby. V Evropě se tato tendence – román bez duše – neprojevuje až tak vítězně... Je zde paralyzována mohutným odporem starého světa, jenž, v předvečer své smrti, vydává patrně své nejkrásnější plody. Ve Francii je psychologický román spjat se jménem M. Prousta, který odhalil nové hlubiny lidského života a nová, nevysychající témata pro umění, jež se z psychologie napájí. Nicméně samotný Proust je cele svými kořeny a dokonce i kulturními zájmy v 19. století. Jeho Francie, jeho lidstvo – to je Francie 90. let. Proust není průkopníkem, nýbrž završitelem.

Ještě později, právě v posledních letech, dosáhl rozkvětu psychologický román v Anglii. Nicméně Anglie ve svém vývoji mimořádně zaostala za Evropou. Její inteligence prožívá na straně jedné epochu dekadence, na straně druhé cosi, co připomíná ruská 60. léta a Dostojevského. Tím nechci říct, že psychologismus v Anglii, jako i celá její kultura, jsou odsouzeny k zániku. Naopak, mohou být zdrojem vítězné a tvůrčí reakce. Nicméně, nikoli zde bije srdce nového, bláznivého a sebevražedného světa.

Malba se od psychologismu osvobodila tak dávno, že už brzy bude možné oslavovat stoleté jubileum, kdy v ní byl překonán člověk. Došlo k tomu přibližně u impresionistů. Člověk se svou duší, to je „literatura“, umělcovo zděšení. Osobnost člověka i jeho boty jsou

pojímány v jednom plánu. Už jsme tomu natolik přivykli, že nás to ani neudivuje. Smrt portrétu byla prvním výsledkem překonání psychologismu v malbě.

Připravil o duši hudbu bylo úkolem poněkud těžším, nicméně se tak děje před našima očima. S jistým zpožděním, avšak nakonec přece, byl učiněn objev, že hudba není vyjádřením pohnutí duše, nýbrž je naplněna nezávislou hrou zvukových forem, podobně jako je tomu s barevnými plochami a liniemi v malbě. Možnosti hudby, zbavené duše, ukázal Stravinskij.

V tomto okamžiku není až tak důležité, jak velkých vítězství dosáhl (či jakou spoušť učinil) boj s psychologií v umění. Důležité je to, že tento boj je veden, že je praporem naší doby a že ubíjí lidský obsah umění. A pokud tento boj nachází svůj odraz v kritice, pak je samozřejmě veden ve znamení anti-psychologismu.

Co znamená anti-psychologismus v náboženství? Boj s novým oceněním „prožitku“, s novým oceněním lidského vědomí v náboženském aktu. V konečném důsledku pak boj s osobní subjektivní vírou či religiozitou... Dovolte mi, abych tuto souvislost vyjádřil jedním příkladem.

Před několika lety jsem v Pašijovém týdnu na rue Daru potkal jednoho známého, stojícího v nekonečné řadě těch, kteří čekali na zpověď. Otázal jsem se ho, u kterého duchovního se zpovídá. Jeho odpověď mě ohromila svým významem: „Nevím. Svátost zpovědi nepsychologizují.“ Jestliže existuje svátost, v níž hlavní místo náleží osobnímu subjektivnímu momentu, pak je to jistě svátost zpovědi. Jak by bylo možné kát se bez lítosti? A jak by byla možná lítost bez sebeanalýzy, bez psychologického účtování se sebou samým? Objektívni moment odpuštění hříchů zjevně postrádá smysl bez jejich uvědomění. Zbavit duše a odosobnit všechny ostatní svátosti je už podstatně jednodušší. Můj známý patřil v dané době k eurasijcům a jeho sdělení bylo zcela charakteristickým vyjádřením náboženského postoje tohoto hnutí. Eurasijství je však pouze avantgardní skupinou, která velice ostře a snad i hrubě vyjadřuje široce rozšířené nálady – pardon, volní úsilí či intence.

Přemožení psychologismu v náboženství znamená omezení se na objektivní a sociální elementy. Dogma, obřad, veřejný kult, církevně kanonický řád – to vše je stvrzováno jako protiváha psychologické religiozity. Nejen religiozita, ale dokonce i náboženství se začíná stávat podezřelým termínem. Slovo „náboženství“ je příliš cítit subjektivismem, nelze si ho představit vně vztahu člověka k Bohu. Současná teologie chce náboženství vykládat jako vztah Boha k člověku. To je onen důvod, proč theocentrická teologie K. Bartha, nejvlivnějšího protestantského teologa, pronásleduje nejen religiozitu, ale i náboženství. Objektívni momentem, který je Barthem podtrhován, je Zjevení, to Slovo Boží, které pro starý protestantismus (kalvinismus) zůstávalo bezmála jediným nad-subjektivním obsahem

víry. Ostatně, na základě zjevení Barth restauruje i dogma, které v jeho konfesním prostředí tolik zchátralo. Dogmatismus ožívá ve všech křesťanských vyznáních paralelně s růstem církevnosti (dokonce i protestantské). Vliv Bartha v současném světě je obrovský a rozšiřuje se i na jiné křesťanské církve: na anglikánskou a dokonce, v určité míře, na katolickou.

V pravoslaví se namísto zjevení klade důraz na liturgický život. Kult bezesporu zosobňuje zcela objektivní a sociální element náboženství. V pravoslaví vždy tvořil nejrozvinutější a nejúplnější část tradice. Z toho důvodu se takřka každá obroda pravoslavné církevnosti vydala cestou kultu. Křesťanský kult, zvláště ve svém uměleckém rámci, je zajisté schopen probouzet ty nejjintimnější stránky lidské duševnosti. Avšak dále uvidíme, jakým způsobem probíhá zneškodňování psychologických momentů a jak je kult zbavován duše. Nyní však obraťme svou pozornost k jinému faktoru pravoslavné obrody – k mnišství.

Současné ruské mnišství sice projevuje určité nové rysy, které není možno slučovat s jeho tradicí, nicméně pevněji než kdykoli předtím se opírá o Filokalii, tj. o asketiku staré byzantské Církve. A právě z Filokalie čerpá (vyžeň historii dveřmi a ona se vrátí oknem!) právě tu ideu, která ladí s duchem naší doby: ideu boje s duševností. Je třeba popravdě říct, že stará asketika bojovala především s tělem a teprve až na druhém místě s duší. Tělo, stejně jako duše se musí podříditi vyššímu principu lidské bytosti – duchu. Trichotomie – trojí členění lidské bytosti – v křesťanství vychází od apoštola Pavla. Bylo podpořeno trichotomickými tendencemi řecké psychologie (které triumfovaly právě v Filokalii), ale nikdy nemohlo definitivně vytlačit duální členění, jež bylo dáno v Bibli a Evangelii. Pro synoptiky je duše tím nejvyšším v člověku: „Vždyť co člověku prospěje, získá-li celý svět, ale uškodí své duši?“ (Mt 16: 26) Ještě pro geniálního psychologa Augustina zůstává duše, hned po Bohu, hlavním zájmem poznání: „Jen Boha a duši si přeji znát. Nic více? Vůbec nic.“

Apoštol Pavel však už duši chápe v pejorativním smyslu. „Duševní tělo“, „duševní člověk“ – to není duchovní, požehnaný, ale naturální, nižší svět, který má získat ducha. Nelze si představovat, jak je to často činěno dnes, že duch je něco zcela odděleného, třetí princip v člověku, který začíná tam, kde končí duše. Přesněji, je to zvláštní kvalita duševnosti, to, co ji prosvětluje. Východní asketičtí autoři na jedné straně chápou duševnost, s níž je veden boj, jako představy a smyslové vnímání, na straně druhé jako celou oblast citů, vášní a vzruchů. Mimo podezření zůstává vyšší rozum, „mysl“ (nous), který je někdy užíván jako synonymum ducha (pneuma). Zde se nejsilněji projevil vliv řecké filozofie. Tento antický racionalismus je současnými askety přijímán jen zřídka, nicméně do popředí duchovního života je stavěn boj s duševností. Duševnost – to nejsou samy nízké vášně. To je, především a hlavně, snivost a něha, sklon k dojetí, k religiozitě srdce a lidské přichylnosti. Úsilí takového askety počíná u

vykořenění dobrých citů: především lásky k bližnímu. Láska – takzvaná přirozená láska, jako antipod lásce duchovní – je chápána jako ta, jež má být překonána. Avšak láska duchovní, jak říká stará asketika, jest završením ctností, tím nejnáročnějším úsilím. Tak se na místě lidského srdce objevuje prázdnota, která ještě bude muset být zaplněna duchem, ale mezitím se nejčastěji naplňuje všelijakým neřádem. Rodí se odpudivý obraz krutého sobce, jehož sebetřýznění nepotlačují, nýbrž spíše posilují rysy satanismu, tj. zlé duchovnosti bez duše a bez těla.

Je pochopitelné, že v čisté podobě se tento obraz vyskytuje jen zřídka. Avšak ničivý vliv takového ideálu má širokou působnost. Jeho nebezpečí pro život lidí samozřejmě několikanásobně převyšuje nebezpečnost duše zbaveného umění. Vždyť od náboženství očekáváme vyléčení nemocí současného lidstva. „Jestliže však sůl pozbude chuti, čím bude osolena.“ Co se stane, když se sůl změní v síru?

### **Emocionalismus**

Když jsme hovořili o psychologismu, museli jsme se dotknout i emocionalismu či emocionálnosti. Jedno ke druhému se nevztahuje pouze jako celek k části – duše k citu. Emoce či city, či srdce jsou podle všeho samotným jádrem lidské duševnosti. Rozum je příliš objektivní a svázaný s ideálním světem. Vůle je v těsném vztahu k motoricko-svalovému systému a skrze něj i ve vztahu k energiím fyzického světa. Ono emocionální je v člověku tím nejvíce duševním a tudíž i nejvíce lidským. Odlišuje ho především od těl, jež nemají duši a koneckonců, rovněž od ducha, jenž nemá tělo.

Boj s emocionálností započal podstatně později než boj s psychologismem a je jevem především poválečné Evropy. Prudké, nicméně krátké vzplanutí emocionálnosti odděluje pozitivismus 19. století od nejnovějšího pozitivismu 20. století, jenž se tomu starému v žádném ohledu nepodobá. Poslední desetiletí minulého století (*fin de siècle*) a první polovina století nového se vyznačují primátem citu. Umění dekadence a symbolismu kultivovalo „pocity“ a „prožitky“. Katolický modernismus chtěl celé náboženství omezit na náboženský cit. Zde je třeba uznat oprávněnost reakce, která následovala. Nový realismus a futurismus stojí proti symbolismu; dogmatismus proti modernismu – což je správné. Avšak vítězové už se dávno nespokojují s vytlačení protivníka ze svých území a pokračují v nemilosrdné vyhlazovací válce, v duchu metod současných občanských válek.

*Ať o citech flákači píší*

*nabubřelém nadšení smetí.*

Tyto verše pocházejí z básně jednoho sympatického mladého emigrantského básníka. Zjevně chce být sladěný se sovětskou múzou a jako takové má jeho vyjádření širší význam. Epocha lyrickou poezii nepotřebuje; z nějakého důvodu přece Adamovič opakuje: nepište verše. Epocha žádá „epos“. Pozoruhodné je znovuzrození už dávno pohřbeného epického žánru „poemy“, nový rozkvět – zdálo by se, k zániku odsouzeného – románu i pronikání čistě opisných tvarů, jež byly dříve údělem žurnalistiky, do vysoké literatury. Polovina populárních francouzských spisovatelů jsou žurnalisté. Román a novela se mísí s kronikou, s historií, s „pásmem“ pramenů, s holou a neosobní informací.

Na druhé straně, v románu i v poezii stále více zvětrává onen cit – cit par excellence – jímž žilo lyrické umění všech století. Mluvím o lásce. Così se přihodilo, nejen v poezii, ale i v životě a tento pramen veškerého lyrismu znenadání vyschnul. Z lásky zůstala sexualita, zůstal sociální problém, spojený se sňatkem, zůstala družba a přátelství – podle všeho v Rusku – ale tohle vše nemůže vyživovat poezii. Srdce už se nerozechvívá v blízkosti milované či vzpomínkou na ni. Muka neopětované lásky v nikom nevzbuzují soucit. Láska klesla na hranici směšného.

Ze dvou nejmohutnějších emocionálních pilířů umění zůstává smrt, jíž stále více žije lidské srdce zbavené lásky. Je to poslední útočiště lyrismu – a nejen mezi ruskou emigrací. Je zajímavé, že smrt je tak drahým tématem dvou největších anglických talentů: Morgana a Virginie Woolfové. Nicméně není v silách citu či komplexu citů, svázaných se smrtí, zastavit rozklad umění. Nemá smysl smrt opěvovat nebo se třást před jejím stínem. Je lepší jít smrti vstříc. Současný člověk začíná umírat věčně a klidně, jako zvíře.

Boj s emocemi v Církvi, tj. boj s náboženským citem, probíhá ve znamení asketické střízlivosti a strohosti. Cit v jazyce askeze znamená „šalbu“. Cit je všelijak vyháněn z bohoslužby pod záminkou boje za strohý styl. Emoční živel za poslední staletí hluboce prostoupil východní liturgiku spolu s novou západní hudbou. Je třeba přiznat, že ne všechna hudba je slučitelná s církevním kultem, že minulé století v tomto ohledu mnoho hřešilo. Nyní se všude vracejí ke starým strohým nápěvům, což je paralela k západnímu gregoriánskému unisonu, které je rovněž ve velké módě. Klášterní kanonarchův nápěv v zárodku ničí pohnutí a dosahuje překvapivého chladu: je to zvuk zpívajícího kamene. Jakákoli příchut' citu a nadšení ve slovech duchovního či lektora je přísně odsouzena. Zpěvná monotónnost, pohlcující všechny smyslové a emoční odstíny řeči, se ze všední strnulosti proměňuje na poslední výkřik módy. V 19. století všichni souhlasili s požadavkem Famusova:



*Ne jako lektor u oltáře!*

*Čti s citem, důrazně a s pauzami.<sup>1</sup>*

Nyní se přece jen dočkal své rehabilitace i lektor. Byla vytvořena celá filozofie a teologie bohoslužebného čtení. Je sušší, drsnější, strožejší. Expresivita – to je nepřítel. A zde je opět třeba přiznat, že teatrální expresivita je v Církvi ještě více nemístná než při čtení veršů. Nicméně odtud je ještě daleko k apologii zkamenělé necitelnosti. Boj s emocionalitou hrozí tím, že zasype všechna zřídla živé vody a promění edenskou zahradu v poušť. „Kámen víry“<sup>2</sup> – a písek slov. Kde potom nalezneme onen pramen „vody tryskající k věčnému životu“?

### **Sentimentalismus**

Sentimentalita může být odstínem emocionality: jako mimořádné zpřesnění a vyostření citlivosti. Naší epoše je nicméně citlivost Karamzinovy doby natolik cizí, natolik jsme zhrubli a potáhli se hroší kůží, že nikomu – ve snaze pohanět sentimentalismus – ani nepřijde na mysl, užít tohoto slova v jeho prvotním estetickém významu. Na každém kroku je zato slyšet v souvislosti s etickými asociacemi.

Pod sentimentalitou je nyní chápán prostý soucit či lítost k člověku. Je to dokonce i každé přání, jež nemusí být zrovna přáním nezabíjet lidi, ale stačí, aby bylo přáním zabít jich co nejméně. Pro generalitu ve válce sentimentalita znamená šetřit životy svých vojáků v okamžiku, kdy to může poškodit úspěšnost operace. Pro bolševiky sentimentalita znamená šetřit životy svých nepřátel, zbytky poražených tříd, ba prostě lidi, kteří jsou v procesu budování nepotřební. Nicméně mikrobi tohoto válečného či bolševického jedu se rozmnožují v krvi všech. Rozdíl je pouze v tom, zda převládají mikrobi barvy rudé nebo černé. A v podstatě ani žádný rozdíl neexistuje. Všichni jsou černí, neboť uhašují světlo. Všichni jsou rudí, neboť touží po krvi. Nyní se letmo pozastavíme u posledně zmíněného, rudého odstínu – a to nikoli ve sféře čistě etické, nýbrž ve sférách příbuzných – tj. v umění a náboženství.

V umění se boj s morální sentimentalitou projevuje v kultivování krutosti. Výslovný sadismus je vidět jen zřídka; náleží k době založené na citu, a v tomto smyslu se jeví jako překroucení lítosti. To dekadenti si pohrávali se sadismem („Salome“). Naše epocha si žádá

---

<sup>1</sup> A. S. Gribojedov, *Hoře z rozumu*, přeložil V. Renč, Praha 1970.

<sup>2</sup> Patrně narážka na stejnojmenné polemické pojednání metropolity Stefana Javorského (1658–1722, pozn. překl.)

přirozenou či předstíranou lhostejnost k lidskému životu. Rozšlápnout červa a jít dál. Sovětská hrdinská literatura, s výjimkou několika málo případů, je celá vystavěna na kultuře chladné krutosti. Zarážející je ale něco jiného. Samotný ruský lid, ruské rolnictvo je líčeno jako zvěř, ohromující svou živelnou nelidskostí. V Buninovi a Gorkém tento obraz krutého ruského mužika, jak se jim ponejprv jevil, vyvolával odpor. Pro V. Ivanova je to metoda heroizace. Je těžké říci, nakolik jsou tato zobrazení pravdivá. Nepochybné je, že revoluce způsobila jakousi nezhojitelnou ránu. Pochybnost však vyvolává to, že by načisto vymazala lítost z duše toho lidu, pro nějž byla neobyčejnou ctností. Patrně nezdivočel ruský lid, nýbrž zdivočela ruská literatura.

V menší míře je tato hra na necitelnost provozována i zde: v ruské emigrantské i velké evropské literatuře. U mladých, kteří ještě neokusili skutečnou lidskou krev je to projev mladické lehkovážnosti: podívej jaký jsem, nic mi nevádí. U jiných, vnitřně strávených, jde o skutečnou smrt lidskosti.

Naprosto neudržitelné však je, když je boj se sentimentalitou, tj. s milosrdenstvím, veden v Církvi. Jako ve všech epochách barbarizace se zde, namísto odporu vůči triumfujícímu zvířecímu živlu, začíná před zvířetem ustupovat. Určité příznaky jsou již viditelné. Již je zacilováno na lásku – ovšem, čistě lidskou, čistě přirozenou lásku! Láska je dávana do uvozovek a je takřka nemyslitelné, aby křesťanství bylo (ve shodě s 19. stoletím) nevkusně definováno jako náboženství lásky. Na Západě zapadá hvězda Františka z Assisi, pohasíná jeho kult, kterému se v minulé generaci oddávalo takřka celé kulturní lidstvo. V katolickém vědomí začal Františka vytěšňovat sv. Dominik. Nevím, jak je tomu v Rusku, ale v zahraničí se největší úctě těší bojovní svatí – případní patroni v občanských válkách. V souvislosti s apologií války, tak módní v některých církevních kruzích, přijímá dokonce i nevinný a bohabojný kult svatých zlověstný význam.

Po vítězství archaizující tendence v ikonomalbě na nás z ikonostasu hledí už dávno zapomenuté drsné byzantské tváře, k nimž je těžké se modlit za odpuštění a slitování. *Takoví* se neslitují. Krutý člověk, který ztvrdl na kámen, vytváří nebe podle svého vlastního obrazu.

## **Racionalismus**

Racionalismus je jedno z nejběžnějších hanlivých slov současnosti. My všichni – jindy tak nejednotní – se shodujeme v odsudku racionalismu, či neoprávněných nároků rozumu. Nicméně, racionalismus, či boj s ním, lze jen stěží zahrnout mezi ty „ismy“, o kterých jsme už pojednali. Všechny, včetně psychologismu, se dotýkaly citu. Ale cit a rozum jsou odvěkými

antagonismy. Je těžké současně protestovat proti citu i proti rozumu. Naší době se věru podařilo uskutečnit tuto nemožnou syntézu. Ale i v ní antiracionální proud plyne tak, že se ne vždy slévá s proudem antiemocionálním.

Boj s racionalismem započal dávno, snad ještě dříve než boj s psychologismem a je vyznačen především desetiletími symbolismu a kultury s ním svázané, čili té, jež je již minulostí. Naše doba, potírající symbolismus, si uchovala tento odmítavý prvek jeho odkazu.

V přísném slova smyslu a z podstaty je racionalismem nazývána filozofie 17. století spolu s tendencí vysvětlit celý svět i člověka z hlediska čistého, tj. logického rozumu. To, co je nazýváno racionalismem 19. století je spíše absolutismus vědeckosti, což není jedno a totéž. Věda 19. století spočívá stejnou měrou na zkušenosti a experimentu, jako na matematickém rozumu. Tendenci minulého století – a snad i nynější Sorbonny – lépe charakterizuje těžkopádné francouzské slovo *scientisme*. Počínaje 90. léty, kdy ve Francii Brunetiere ohlásil krach vědy, začala pohasínat hvězda rozumu. Ve filozofii ve znamení iracionalismu vystupuje intuitivismus, pragmatismus a příbuzné systémy. Bergson ve Francii a Lev Šestov v Rusku ještě i dnes nesou tento válečný prapor. Věda samozřejmě nezemřela, nicméně její aktuálnost byla podkopána. Podařilo se ji vážně zdiskreditovat. Mladý člověk, který si volí svou cestu, tak jen zřídka hledá čisté poznání. Za takových podmínek narůstající nevědomost neudivuje: je v plném souladu s „epochou“.

Cynické pošlapávání vědy i její falzifikace ve státním zájmu, jak to vidíme ve všech diktátorských státech, by bylo věcí nemyslitelnou i v těch nejdespotičtějších režimech minulého století: konečně, i v carském Rusku. Ve státě Sovětů, stejně jako v Německu, věda nepokrytě, „pragmaticky“ nastoupila službu, je oblečena do mundúru. Čistá, obecně lidská věda neexistuje, existuje věda konkrétní třídy, či konkrétní rasy. I když, zdá se, panují jisté odlišnosti ve vztahu komunismu a rasismu k vědě. Komunismus, přitom jak odmítá čisté významy, projevuje dětskou oddanost scientismu a kombinuje tak 19. století se stoletím 18. Rasismus je ve svém odmítání důslednější. Vede válku se samotným principem intelektualismu. Učí o primátu instinktivního života nad vědomím: o primátu krve, která stojí nad rozumem. V tomto smyslu je více filozofický, současnější a nebezpečnější. Nikoli náhodou jsou mu nakloněni někteří z těch nejpronikavějších německých filozofů a teologů (Heidegger, Gogarten).

V umění iracionalismus vytryskl mohutným pramenem v nové romantice symbolismu, jenž se snažil rozvrátit svět rozumové skutečnosti a otevřít dveře fantasknímu. Království fantazie skončilo, poezie se vrátila na zem. Avšak zem ztratila svůj pevný, rozumný smysl. „Ozvláštnění“ jako umělecká metoda není prázdnou hrou formalistů, ale odpovídá novému

pojímání světa. Takřka každý současný spisovatel začíná narušením, či podlomením obvyklých, logických souvislostí mezi věcmi. Aniž by je nahradil, jak to činil symbolismus, souvislostí narážek a předtuch jiného světa, zanechává prostě svět v jeho nesmyslnosti. Noří ho do chaosu, přičemž namísto tvoření nového uskutečňuje jakési „rozpuštění“ světa starého. V zobrazení člověka je nejvíce zážející ona nepřítomnost pevných charakterů. Nejenže člověk není ani dobrý, ani zlý, ani chytrý, ani hloupý, ale on se při svém jednání neřídí vůbec ničím. Je možné od něj očekávat vše. Je to naprostá nepřítomnost motivace (Sirin). Lev Šestov by s takovým radikálním překonáním nevyhnutelnosti mohl projevit plnou spokojenost.

V současné době před náboženstvím nestojí nepřítel v osobě filozofického racionalismu, - dokonce i se scientismem se za hranicemi Ruska setkáváme jen zřídka. Avšak v duchu boje s racionalismem je veden boj s jakýmkoli používáním lidského rozumu. Nedůvěra k legendám, snovým viděním i domnělým zázrakům, historická kritika ve vztahu k Bibli a dokonce i životům svatých – to všechno je příznakem racionalismu. Snad tím nejnebezpečnějším, neboť skrytým, nepřítelem je však shledáváno samotné bohosloví.

Ať už jsou východiska bohosloví jakékoli – a ono samotné může být ostře iracionalistické – bez užití rozumu, bez formy rozumového myšlení bohosloví prostě neexistuje. Tato skutečnost ho činí podezřelým, nikoli jen v očích samotných zbožných stařenek a „křesťanské mládeže“, ale i v očích mladých básníků a některých filozofů.

Teolog hájí své právo na existenci a staví se na odpor stařence. V církevní obci proto, stejně jako i v jiných sférách života, nepanuje jednota stylu. V očích jedněch (stařenek či „křesťanské mládeže“) je hlavním nepřítelem racionalismus. Pro mnohé bohoslovce středního věku je nepřítelem emocionalismus, v boji s ním je povolávána na pomoc jak řecká patristika, tak západní tomistická tradice. Nakonec, existují i kruhy, kde jsou odmítány oba „ismy“, tj. cit i rozum. Již jsme se s nimi setkali: je to tam, kde se žije ritualismem a asketismem – dva proudy, jež se v životě často slévají.

Poté co jsme se přesvědčili, že současný boj s racionalismem je bojem s rozumem a nikoli s jeho nadužíváním, je přípustné se otázat sám sebe, jaké by mělo být náboženské ohodnocení samotného iracionalismu. Pokud racionalismus může být herezí, pak iracionalismus je jí vždy. Neboť racionalismus, ze své formální definice, neobsahuje odmítání jiných než rozumových zdrojů víry a života. Naopak iracionalismus je takovým odmítáním (a pouze odmítáním) jedné božské schopnosti člověka, jedné strany v jeho „obrazu Božím“ a to té, která vévodila křesťanské minulosti. Zbavený rozumu, *animae rationalis* scholastiků,

člověk přestává být člověkem, tj. onou „rozumnou“ a „slovem nadanou“ bytostí, jak ho nazývá řecká Církev.

### Co znamenají všechny tyto „ismy“?

Je načase učinit závěry. Bylo jistě možné pokračovat ve výčtu pronásledovaných „ismů“, avšak jejich tendence už byla dostatečně vymezena. Nyní můžeme označit jeden, který se v určité míře jeví klíčem ke všem. Je to „humanismus“. Hovořit o něm dříve by ovšem znamenalo předčasně odhalit tajemství, a tak je vhodné učinit tak až v závěru.

Viděli jsme, že mnohé z „ismů“ – přesněji „anti-ismů“ – se zrodily jako zákonitá reakce na jistá kulturní pokřivení minulého století. Psychologismem se věru hřešilo ve filozofii, někdy i v umění 19. století. S jistými výhradami je možné tvrdit to samé i o racionalismu. Emocionalita či hypertrofie estetického citu byla ve svých krajních projevech neřestí dekadentního umění, které samo bylo reakcí na 19. století. Avšak sentimentalitu, v etickém smyslu, nelze v žádném případě uzнат jako nedostatek ani 19. století, ani jakéhokoli jiného století. Pravdou je to, že 19. století zůstává největším výdobytkem praktického křesťanství ve smyslu kultury soucitu. Ale i toto století může být před soudem křesťanského svědomí nazváno krutým (Blok ho nazval „železným“): znalo trest smrti, válku i revoluce (zvláště v podobě kontrarevolučních represí), jež byly nemálo zbroceny krví. To jen současná ďábelská nenasytnost může tomuto století vyčítat dobrosrdečnost.

Ať už jsou tyto reakce naší doby jakkoli oprávněné, už dlouho dosahují dál, než ke svému přímému cíli. Nyní nejsou zaměřeny na odstranění škodlivých výrůstků a nádorů lidské povahy, nýbrž na zničení samotné její životní tkáně. Na to, bez čeho člověk přestává být člověkem. Pod rouškou psychologismu a ostatních „ismů“ je boj veden s jeho duší, s jeho rozumem, s jeho srdcem a mravním svědomím. To je také důvodem, proč nepřítel dostává ze všeho nejčastěji jméno „humanismu“. „Ismus“ zde, podobně jako v jiných případech, pouze zakrývá objekt boje: skutečný nepřítel – to je humanum, homo, samotný člověk.

V dominujících projevech současné kultury se samotný člověk stává předmětem odmítání, ponížení, potlačování. Je potlačován ve jménu světa ideálního (kantiánství) i světa sociálního (marxismus, fašismus), ve prospěch ducha i ve prospěch matérie, ve jménu Boha i ve jménu zvířete. Při vší kluzkosti tohoto kladného „ve jménu“, které požaduje zničení člověka, se nám poodhalí jeho podstata, pokud obrátíme pozornost na to, jaké lidské stránky zůstávají v bezpečí před úderem „epochy“. Svobodné a úctou obestřené zůstává *tělo*, osvobozován, ačkoli jen ve velmi omezené míře, je i *duch*; hyne pouze duše. Avšak, co

všechno znamená toto „pouze“! Tělesný člověk žije zvířecím životem, duchovní andělským. Pouze duševní člověk zůstává člověkem. Zvíře i anděl (či démon?) tak drásají člověka. Poslední staletí vskutku v člověku uhasila ducha, oslabila, ne-li rozložila jeho tělo. A tak by se patřilo vítat obrození ducha i těla, pokud by byl obsah duševnosti na obě strany rozšířen, namísto toho, aby byl pohlcen. Kultura těla v současném sportu je zajisté jevem kladným. Obrození „duchovního života“ v asketicko-mystických formách religiozity je ohromným výdobytkem. V umění by objevení jak fyziologických, tak duchovních témat mohlo znamenat nedozírnou expanzi jeho obsahu. A namísto toho – není ani člověk, ani umění!

Není v silách duchovnosti, odtržené od rozumu a citů nalézt kritéria svatosti: když pozorujeme mnohé současné „nositele ducha“ je těžké rozhodnout, zda pocházejí od Boha či od ďábla. Duchovnost, stojící mimo etiku, je tou nejstrašnější formou démonismu.

Moderní atlet je osvobozen od mnohých svodů těla; naše současná mládež, na rozdíl od svých otců, mnohem méně užívá smysly i city. Život svalů nicméně získává nepatřičně svébytný charakter. Tento život je držen pouze jednou psychologickou silou – *vůlí*.

Ve vůli nacházíme skutečný klíč ke smyslu naší epochy. Vůle je jedinou silou duše, jež nebyla vystavena odmítání, neboť právě ona jaksi nejméně vyjadřuje duševnost. Vůle je z jedné strany duchovní, ze strany druhé pak tělesné vypětí. V ní se setkává vrch i spodek lidské povahy a spolu uzavírají válečnou dohodu proti hlavní mocnosti – duši. Vůle jest oním zrádcem uvnitř duše, který otevírá dveře jejím nepřítelům a za to je jí udělena milost. A nejen milost, ale diktátorská vláda nad tím vším, co zůstává z rozkládajícího se člověka. Je zřejmé, že při onom rozkladu, při pozbytí organických propojení, může být jednota života – či její zdání – zachráněno pouze diktaturou: vnější mechanickou silou vůle.

Možná se zdá zajímavé, že v seznamu pronásledovaných „ismů“ nenacházíme voluntarismus. Však by nebylo těžké dokázat, že tato hereze může být ničivou ve stejné míře jako ostatní: jak pro umění, tak i náboženský, mystický život. Tento „ismus“ nenacházíme proto, protože je jménem diktátora. Ve Stalinově zemi není možné hanět stalinismus.

Duch, vůle, tělo – to je úplné schéma nového člověka, jeho svalová a fyzická projekce. Taková bytost disponuje ohromnou činnou silou. Avšak, protože je tato bytost zbavena jak rozumu, tak i srdce, nemůže onu sílu nasměrovat k prospěchu. Jeho síla přijímá živelný, tedy ničivý charakter. Čím více energie je nashromážděno ve světě zbaveném duše, tím rychleji tento svět kráčí vstříc katastrofě.

\*\*\*

Nechci říct, že tato katastrofa je neodvratná. Život spočívá v boji protikladů. Kultura až do dna vyčerpává daný obsah, aby pak započala nový – a může se ukázat, že – opačný pohyb. Je možné, že už nyní v zemi klíčí zrno nového křesťanského humanismu. Člověk ještě nezemřel. O člověka se vede boj. Není nám sice dáno, abychom znali výsledek tohoto boje, nicméně každý si v něm musí určit své místo, svou stranu. A když tak učiní, musí se přinejmenším vyvarovat zrady. Ve své stati jsem sledoval zcela skromný cíl: varovat před tou nejobyčejnější zradou slovem. Neobracím se k nepřátelům, nýbrž k druhům člověka, jenž je přibíjen na kříž. Obracím se k nim s „konkrétním návrhem“: vyvarovat se užívání těch „ismů“, které jsou ukovány proto, aby zničily člověka. Alespoň jasnými hranicemi omezit jejich užívání, které bude ospravedlněno křesťanským humanismem.

Mějme na paměti, že pokaždé, když se ze slabosti či ze zvyku, podvolujeme duchu doby a utrousíme jedno z běžných antihumanistických slovíček, připojujeme své políčky a plivnutí k oné pohaně, kterou vojáci činili na smrt odsouzenému Člověku.

(přeloženo z originálu: Федотов Г. П., „Ессе homo (о некоторых гонимых измах)“, in: Путь 53 (1937))